

KİTAP İNCELEMESİ

Giovanni ARRIGHI (2008), **Adam Smith Pekin’de (21. Yüzyılın Soykütüğü)** (Çev. İbrahim Yıldız) (İstanbul: Yordam Kitap, 416 s.).

Dünya-Sistemleri Analizi perspektifinin önde gelen temsilcilerinden olan Giovanni Arrighi 1937’de İtalya’da doğmuştur. Doktorasını Milan Üniversitesi’nde 1960 yılında tamamlayarak iktisat doktoru unvanı almaya hak kazanmıştır. 1963’te Afrika’ya gitmiş, burada Afrika’nın kalkınması üzerine çalışmaya başlamıştır. 1979’da faaliyetlerinde iktisat, tarihsel sistemler ve uygarlıklar üzerine odaklanan Fernand Braudel Center’a (SUNY Binghamton) katılmıştır. Başlıca eserleri şunlardır: *Geometry of Imperialism*, *Antisystemic Movements* (Terence K. Hopkins ve Immanuel Wallerstein ile birlikte), *The Long Twentieth Century: Money, Power, and the Origins of Our Times*, *Chaos and Governance in the Modern World System* (Beverly J. Silver ile birlikte). Profesör Arrighi 18 Haziran 2009’da vefat etmiştir.

Dünya iktisadi sisteminin büyük bir finansal kriz döneminin içinden geçtiği, dünya siyasal iktisadi sisteminin karargâhlarında gerçekleştirilen finansal kurtarma operasyonları ile sabit; tecrübe edilenin bir buhran olup olmadığı, iktisadi göstergelere tahvil edilmiş güç oyununun insan eyleminden ne derecede özerkleştiği belirleyecektir: finansal piyasaların derinleşme derecesi. Bu açıdan, söz konusu tökezlemede asıl kaygı uyandıran ihtimal, sorunun bir yeniden üretim sorununa dönüşüp dönüşmeyeceği olsa gerek. Muhtemel bir buhranın temel payandalarından biri de gücün söz konusu güç oyununca ne derecede içerildiğidir; en yalın halini muhatabı öznenin yaşamına kast etmede bulan gücün, oyunun “bozulmasıyla” ne derecede özerkleşip, kendinde bir karaktere bürüneceği de eşdeğer bir yeniden üretim sorununa işaret etmektedir zira. Olup bitenin sonuçlarını daha doğru öngöreceklelerin, diğerlerine göre de daha avantajlı olacağını düşünmek çözümleyici akıl yürütmenin gereği; fakat mevcut durumda olup bitenin ne olduğu konusundaki muğlâklık, tüm öngörülerini birer kehanete dönüştürüyor. Çağımız insanların, öngörme melekelerini tökezletecek derecede kendilerini bilememe halleri, bir yandan çağlarını bilme çabalarının arzuladıkları gelecekle koşullanması nedeniyle, diğer yandan insan eyleminin, bununla ilişkili olarak kullanılan göstergelerin öngörüyle imkânsız hale getirecek derecede hızlanmış olması nedeniyle.

İnsanın bilme eyleminin onun en yalın eylemselliğini dahi gösterge kıldığı kabul edilecek olursa, insan eyleminin üst üste binmiş, üst üste kapanmış gösterge dizgelerince koşullandığı kolaylıkla kabul edilebilir, ki bu dizgeler, ilişkisellik temelinde, ayrı ayrı referanslara ve bunlara bağlı hızlara sahiptirler. İnsan eylemi ve onu mümkün kılan göstergeler arasındaki karşılıklı koşullanma ilişkisinin kabulü, nihai referansın bizzat insan eylemi ve onun hızı olduğunu kabul etmemek anlamına gelmez. Tüm bu kabuller, insan eylemi ile koşullanan gösterge dizgelerinin olup bitenin ya da hakikatin ayrı düzeylerine işaret ettiği kabulünü getirir; yani her gösterge dizgesi hakikatin ayrı bir perdesine tekabül etmektedir.¹ Perdelerin üst üste binmesi bir ihtimal değil, zorunluluktur. Bu açıdan olup bitenin çözümlenmesinde belirli bir gösterge dizgesinin esas alınması söz konusu olabilir, ancak işin doğası gereği öteki perdeler de aralanır. Hakikatin perdelerinin aralanmasında ne kadar ileriye gidileceği, onun ne kadar derinde sorunsallaştığına bağlıdır. Bir başka deyişle, yaranın ne kadar derinde olduğu, bedenın ne kadar cerh edileceğini belirleyecektir. Bu açıdan krizin derinliği burada, toplumsal yeniden üretim süreçlerini ne derecede tökezleteceği- perdelerin ne derecede aralanacağını tayin edecektir.

İnsanlığın iktisadi fenomene bakışı, genel olarak iki gösterge dizgesi düzeyinden, iki perdeden olmuştur: fiyatlar ve değerler. Bir adım önce belirtildiği üzere, bu düzeyler üst üste binmiştir ve bu durum ilişkisellik temelindedir. Değer-fiyat ilişkisinin göstergesi ise paradır² ve para daha soyut bir göstergeler dizgesine işaret eden fiyatı ifade etmesiyle, insan eyleminin içine hapsedildiği güç oyununun da göstergesidir. Değer, kuşkusuz, insan eylemini kavramak açısından çok daha zemindedir.³ Fakat dünya iktisadi sisteminin 1970'lerden beri içinde bulunduğu türbülans, değerler düzeyinde analizi her ne hikmetse gerekli kılmamıştır. Kapitalist toplumsal yeniden üretimin en hararetli muhalifleri fiyatlar düzeyinde analizle yetinmişlerdir. Değerler düzeyinde analizin başlıca talep edicileri olarak Marksistler'in değer-fiyat ilişkisi sorunundaki netleşme çabaları, bu doğrultuda yapılan ampirik çözümlenmeleri birer kuramsal egzersiz haline getirmiştir. Bunda ampirik

1 Okur, dünyaya bakışımızı çok sayıda tül perdenin içinden bir manzaraya bakış olarak düşünebilir; sürekli bir kayboluş...

2 Marx'ın fiyatı, metaların para-biçimi olarak kavramsallaştırdığı, bu nedenle tamamen düşünsel ya da zihinsel bir biçim olarak tarif ettiği hatırlansın; Karl Marx (1993), *Kapital*, Birinci Cilt (Çev.: Alaattin Bilgi) (Ankara: Sol Yayınları): 104. Öte taraftan iktisadi fenomenin reel ve finansal olarak ayrıştırılması bu çerçevede anlamlandırılabilir.

3 Değer insan eyleminin en yalın halinin bir indirgemesi, soyutlaması olarak düşünülmelidir; emek ve fayda yaygın olarak kullanılan iki indirgeme ölçütüdür.

çözümlemeleri mümkün kılan verinin Keynesgil makro veri olması da etkilidir. Marksistler'in bir kısmı kuramsal olarak netleşedursunlar, diğer bir kısım Marksist, Dünya-Sistemleri Analizi Okulu ve çözümlemelerinde fiyat düzeyini bölüşüm sorunu odaklı olarak esas alan Post-Keynesgil Okul çözümlemelerini arz-talep dinamiklerine göre yapmışlardır ve son küresel finansal kriz bu hususta bir değişikliğe neden olmamıştır. Küresel finansal krizin ortaya çıkması ile Marx'ın *Kapital*'inin yeni basımlarının yapılmasını, bir bakıma Marx'ın "yükselen değerler" arasına girmesini kapitalist yeniden üretimin büyük buhranı olarak okumak, burada kullanılan akıl yürütme dikkate alındığında acelecilik olacaktır. Marx'ın kapitalizm çözümlemesinin, muarızları için bile, şu ya da bu düzeyde işlevsel olmadığını iddia etmek bir hayli güçtür, bu nedenle Marx'ın yeni tarihsel çerçeve dâhilinde yeniden okunması elbette faydalıdır. Fakat bu tarihsel bağlamda belki de Marx'tan çok daha fazla okunması gereken iktisatçı, disiplinin kurucu babası Adam Smith'tir; özellikle de Smith'in çözümlemesini gâh fiyatlar gâh değerler düzeyinde yürütmesinin iddiasını muğlaklaştırdığı, çözümlemesini tutarsızlaştırdığı eleştirileri dikkate alındığında.

Giovanni Arrighi'nin Doğu Asya'da yaşanan Çin merkezli maddi genişlemeyi, yeni bir dünya-tarihsel momentin yükselişine delil olarak gösterdiği *Adam Smith Pekin'de* başlıklı çalışması, Adam Smith'in kurucu erdeminden⁴ -bu erdem iktisadi fenomeni insan eyleminde anlamak çabasında ifade bulur- farklı bir yönden istifade eder. Smith çözümlemesini, tüm iktisadi faaliyetin insan gücünün sevk ve idaresi etrafında örgütlendiği temel kabulü ekseninde yürütür. Bunu, bütün yapıtının ulusal zenginliğin bir incelemesi olmasından çıkarsamak da mümkündür. Onun, işbölümünün pazar dolayımıyla derinleşmesi ve yaygınlaşmasının getirdiği refah artışı temel iddiası, çözümlemesinin yalın insan eylemini esas aldığı en açık göstergesidir. Arrighi, tam da bu noktada, maddi genişlemenin pazara dayalı olanının bir açıklaması olarak Smithgil çözümlemeden istifade eder. Diğer yandan, kapitalist yeniden üretimin siyasal iktisadi karakterinin siyasal yanına hak ettiği önemi vererek, bir yerde realist bir perspektifle, gücün servetin unsurları olarak mal, hizmet ve emeğin sevk ve idaresi ile var olabildiği kabulünden hareket eder; böylece yalın insan eyleminin öncelliği açısından Smithgil metodolojiden istifade eder. Bununla birlikte, çözümlemesinin esasını mal, para ve emek piyasalarında fiyatların gösterge olduğu değişimler teşkil etmektedir; bu durum, Marx'ın sermayenin

4 Bu erdem, yürütülen sorgulamanın anlamaya dönük doğasında ifade bulan naifliktedir; bu açıdan Smith'in iktisadi fenomene ilişkin sorgulamasında Aristoteles'in temelden ve kapsayıcı derinliğine tanıklık etmek mümkündür.

genel formülü kavramsallaştırmasını ve bağlantılı olarak azalan kâr oranları kavramsallaştırmasını kullanırken de değişmemektedir.

Arrighi'nin uzun soluklu kuramsal çabasının başlangıcı kabul edilebilecek *Uzun Yirminci Yüzyıl* başlıklı çalışması ile Beverly J. Silver ile birlikte kaleme aldıkları *Chaos and Governance in the Modern World System* başlıklı çalışmalarının devamı ve geliştirilmiş hali olan *Adam Smith Pekin'de* (bundan sonra *ASP*) başlıklı çalışması Smith'in işbölümü-pazar genişliği-maddi genişleme tezinin bir yeniden okuması temelinde son sistemik birikim dairesi olan ABD hegemonyasının düşüşü ve Çin'in yükselişinin ayrıntılı bir incelemesini sunuyor: yeni muhafazakâr Yeni Amerikan Yüzyılı Projesi'nin yükselişi ve düşüşü ile Çin'in Doğu Asya'da yaşanan iktisadi rönesansın lideri olarak ortaya çıkışı (s. 11). Arrighi'nin ifadesiyle “[k]itabın amacı, küresel politik ekonominin merkez üssünün Kuzey Amerika'dan Doğu Asya'ya –halen devam edegelen- kayışını Adam Smith'in iktisadi gelişme teorisi ışığında yorumlamak olduğu kadar, bu kayma bağlamında *The Wealth of Nations*'ın bir yorumunu da sunmaktır. (...)” (s. 11-12). Arrighi'nin Adam Smith yorumu, *ASP*'nin temel iddiası Çin'in maddi genişlemesi üzerine kurulu olduğundan, teleolojik kabul edilebilir. Arrighi'nin çalışma ile sunduğu kuramsal çerçevenin eklektik olması buna bağlanabilir: Sistemik sermaye birikiminin niteliğine ilişkin çözümlemesi için Marx'ın sermayenin genel formülü kavramsallaştırmasından, sermayenin değersizleşme sorununa çözümleri için Schumpeter'in yaratıcı yıkım nosyonundan, son birikim devresinin finansallaşma deneyimi ve bunun devletle ilişkisi için David Harvey'in mülksüzleştirme yoluyla birikim fikrinden yararlanmıştır. Ayrıca, dört ana bloktan oluşan kitabın bir bloğunu ayırdığı ABD hegemonyasının düşüşünün politik ekonomisi, neredeyse tümüyle bu konuda daha önce Robert Brenner ile yürüttüğü tartışma çerçevesindedir. Bu nedenle kitabın ilk sayılanlar kadar olmasa da kuramsal çerçevesinin oluşmasına Brenner'ın da katkısının olduğu söylenebilir. Bütün bu unsurların muazzam derecede bir uyumla bir araya getirilmesi, kuramsal çerçeveyi güçlü kıldığı ölçüde Arrighi'nin çözümlemesi ile varılan öngörülerini birer kehanete dönüştürmektedir. Kuramsal çerçevenin en başat öncülleri ile varılan öngörülerin dahi muazzam derecede temkinli ifade edilişleri buna bağlanabilir. Buna rağmen, çalışmanın, Smith'in eserinin bu denli kapsamlı bir kuramsal çerçeve ile yeniden okunması, dünya ekonomik sisteminin son finansal krizinin kaynağından okunması üstünlüğünü teslim etmeli. Kapsamının ve iddialarının önemi çok daha ayrıntılı bir değerlendirmeyi gerektiren çalışmanın bu incelemesi ile kitabın planının kısaca sunulmasından sonra, kuramsal çerçevesi ve temel iddiaları sunulacaktır; çalışmanın genel olarak değerlendirilmesi ile inceleme sonlandırılacaktır.

Çalışmanın dört ana bloğundan ilki Adam Smith, Karl Marx ve Joseph Schumpeter'in bahsi geçen kavramsallaştırmalarından iki alternatif büyüme patikası türetmeye çalışmaktadır. İkinci blok, ABD hegemonyasının iktisadi seyrini Brenner'la sürekli bir tartışma içinde ele almaktadır. Üçüncü kısım daha çok hegemonyanın siyasi düşüşüne odaklanmaktadır. Son bölümde Çin'in yükselişi tarihsel bir perspektifle irdelenmektedir.

İkinci Dünya Savaşı'nın hemen sonrasında Çin'in yirmi birinci yüzyıla girerken gerçekleştirdiği atılımın hiçbir emaresi yoktur. Bununla birlikte, on sekizinci yüzyılda Çin iktisadi açıdan, pazarın genişliği açısından, politik açıdan örnek gösterilir niteliktedir. On dokuzuncu yüzyıl başlarında Avrupa'nın askeri gücünde gerçekleşen muazzam sıçramayla Çin'in olumlu görüntüsü darmadağın olmuştur (s. 17-18). Oysa Smith'e göre, küresel ekonomi içerisinde giderek daha geniş bir alanı kaplayan ve derinleşen ticaret Avrupa halkları ile Avrupa dışında yaşayan halklar arasında bir güç eşitleyicisi olarak işlev görecekti (s. 18-19). 1960'ların sonunda ve 1970'lerin başında dünyanın her yanına yayılmış Amerikan askeri hegemonyasını sarsan Vietnam yenilgisi, hegemonyanın gerileyişinin başlangıcı olarak düşünüldüğünde, Smith'in öngördüğü karşılıklı korku uyandıracak bir cesaret ve güç eşitliğinin oluşup oluşmayacağı sorusunu gündeme getirmiştir (s. 19). Bu çerçevede kitabın temel tezi, Yeni Amerikan Yüzyılı Projesi'nin başarısızlığı ve Çin'in ekonomik gelişmede sağladığı başarı bir arada değerlendirildiğinde, Smith'in dünya uygarlıkları arasında eşitliğe dayalı bir dünya-pazar toplumu vizyonunun gerçekleşmesinin hiç bu denli olası görünmemiş olmasıdır (s. 22). Bu önemli iddianın kuramsal olarak güçlü bir biçimde gerekçelendirilmesi gerekmektedir. Bunun için Smith'in kapitalist gelişmenin ne kuramcısı ne de savunucusu olduğunun öncelikle teslim edilmesi gerekiyor; zira bir egemenlik gerci olarak Smith'in piyasa kuramı kapitalist olmayan ekonomileri anlamada özellikle geçerlidir (s. 22). Kapitalist gelişmenin önkoşulları kendilerini ancak pazar mekanizması içinde var eden üreticiler ve özgür emek olarak tespit edilmiştir. Çin'de ikinci koşul tam olarak gerçekleşmeyip ilki gerçekleşmiş olsa da Çin'deki gelişimin doğası zorunlu olarak kapitalist değildir. Böylelikle, Çin ekonomisinin canlanması, sayısı giderek artan bir grup akademisyende piyasa oluşum süreçleri ile kapitalist gelişme arasında temel bir dünya-tarihsel farklılık olduğu yolunda bir farkındalığa yol açmıştır Arrighi'ye göre (s. 37-38). Bu iki kalkınma patikasının coğrafyaları ise mukadder bir biçimde Avrupa ve Doğu Asya olacaktır. Sanayi Devrimi'nden önce Smithgil dinamiği, yani piyasanın kapsamı tarafından sınırlanan işbölümünün giderek yaygınlaşması ve derinleşmesine eşlik eden üretkenlik artışının sürüklediği bir ekonomik ilerleme sürecini farklılıklarla da olsa deneyimleyen Avrupa ve Doğu Asya bu tür ekonomik büyümenin kurumsal ve mekânsal bir üst sınırına, bir denge

tuzağına dayanmışlardır, Avrupa bu tuzaktan Sanayi Devrimi ile çıkmıştır (s. 37-38). Bundan sonra iki coğrafya arasında iktisadi kalkınma açısından bir iraksama yaşanacaktır. Bu iraksamanın açıklanmasında ise Arrighi daha çok Kaoru Sugihara'nın on altıncı yüzyıldan on sekizinci yüzyılın sonlarına kadar doğal kaynakların sınırlı olmasına cevaben emek-soğuran kurumların ve emek-yoğun teknolojilerin geliştirilmesinin Doğu Asya devletlerine büyük bir nüfus artışı imkânı sağladığı, buna hayat standardının mütevazı ölçüde iyileşmesinin eşlik ettiği yollu fikrini esas alacaktır (s.45). Yani Doğu Asya'daki kalkınmayı özgün kılan şey, diğer kaynaklardan çok beşeri kaynağı harekete geçirmesidir (s. 48). Buradan Arrighi, Avrupa'nın ve Doğu Asya'nın tuttıkları kalkınma yollarını daha açık biçimde nüanse etmektedir: “(...) Doğu Asya'daki ekonomik canlanma, Batı'nın sermaye-yoğun/enerji tüketen kalkınma yoluna yaklaşması sonucu değil, bu yol ile Doğu Asya'nın emek-yoğun/enerji tasarruflu yolunun kaynaştırılmasından kaynaklanmaktadır. (...)” (s. 49). İkisi de pazara dayalı, iki kalkınma yolu söz konusudur yani: İlki, Smithyen büyüme, Çalışma Devrimi ve kapitalist olmayan pazara dayalı kalkınma nosyonlarına karşılık geliyor. Burada büyüme dışsal etkenlerden kaynaklanır, belirli bir toplumsal çerçevede, bu çerçevenin gizli potansiyellerinin sömürülmesi ile gerçekleşir. Pazara dayalı ikinci ekonomik gelişme türüyse, içinde gerçekleştiği toplumsal çerçeveyi yıkmaya, dönüştürme potansiyeline sahiptir. Bu ikinci türe yerine göre Schumpetergil, yerine göre Marxgil deniyor: Sanayi Devrimi ya da pazara dayalı kapitalist kalkınma (s. 54). Arrighi'nin Smith'i yeniden okuması tam da bu noktada başlar. Ona göre Smith ne çoğunun iddia ettiği gibi minimal devlet yanlısıdır ne de sermayenin kuramcısıdır, Smith'in iktisadi kalkınmadan anladığı şey, bir mekânın insanlarla ve sermayeyle doldurulmasıdır (s. 61). Bu tür bir kalkınmanın içsel zorunluluğu bir üst denge tuzağıdır ve Smith'e göre, bu hususta piyasanın görünmez eli bir işe yaramamaktadır. Olabilecek tek şey hükümetin görünür elinin yasalarla kurumlarda uygun değişiklikleri gerçekleştirmesidir (s. 62). İşte Arrighi'nin Smith okumasının teleolojik olduğu nokta. Zira Arrighi'yi Smith'in iktisadi kalkınma için devletin görünür elini göreve çağırdığını iddia etmeye götüren şey, Smithgil çözümlemenin iktisadi kalkınmanın bir sınırı olduğu sonucudur.

Arrighi'nin analizinin bir özgünlüğü de Marx ve Smith'in analiz birimlerini nüanse edişindedir: Ona göre, bu, Avrupalı kalkınma yolunun askeri güce de dayanan doğasını anlamada Smithgil çözümlemeyi Marxgil çözümlemeden üstün kılmaktadır. Marx, Smith'ten farklı olarak hükümetleri değil, toplumsal sınıfları esas alır. Bu açıdan ilgilendiği konu ulusların zenginleşmesi değil, sermaye sahiplerinin emek gücü sahipleri karşısında zenginleşmesi ve güçlenmesidir (s. 83). Marx'ın örtük bir ulusal kalkınma teorisi vardır; onunki

kapitalizmin dünya ölçeğinde gelişmesine ilişkin bir teoridir. Doğal olarak Marx, genelleşen kapitalist gelişmenin bir çeşit iktisadi yakınsamaya yol açacağı tahmininde hataya düşmüştür (s. 83-84). Bunu Marx'ın sonsuz sermaye birikimini kendinde bir amaç olarak kuramsal çerçevesinin odağına yerleştirmemesinden çıkarsamak da mümkündür Arrighi'ye göre: Marx, "paranın ne tür bir güç taşıdığını ve onun diğer çeşit güçlerle ne gibi bir ilişki içerisinde olduğunu tam olarak anlatmasına rağmen, onun tüm eseri, kapitalist bir toplumda paranın "sonsuz" birikiminin başat güç kaynağı olduğunu ima eder." (s. 85). Arrighi'ye göre Marx'ın çözümlemenin zayıf karnı politik öznelerin iktisadi karakterini es geçmesidir: "Bütünüyle sınıf iktidarı üzerinde yoğunlaşan Marx, burjuvazinin zenginliğinin nasıl olup da hem ulusal hem de uluslararası bir siyasal güce kolayca tahvil edilebildiğini anlatmayı unuttur. (...)" (s. 86). Bununla birlikte Marx, artı-sermayeyi kapitalist birikimin gerileyen merkezlerinden yükselen merkezlerine transfer etmenin bir aracı olarak, ulusal borçlanmanın süregelen önemini teslim eder (s. 94). Kuramsal inşasının bu aşamasında sistem ölçeğindeki karakteristik hareketin kavramsallaştırılmasına olanak tanıdığından olsa gerek, Arrighi, Schumpeter'in kapitalist gelişme çözümlemesinden yaratıcı yıkım nosyonunu ödünç alır. Oysa, bu nosyonla yansıtmaya çalıştığı mekânsal kayma ve gerekçesi kendisinin de tespit ettiği üzere Marx'ta da vardır: "(...) Herhangi bir verili çağın önde gelen kapitalist organizasyonlarını içerisinde barındıran hâkimiyet mekânlarının hepsi, ensonu, aşırı bir fiziki sermayeye sahip olmuş ve böylelikle kâr oranında düşme ve durgunluğa doğru bir gidiş yaşamıştır. Marx, bununla birlikte, uluslararası kredi sistemini, daha geniş bir mekâna –İngiltere'ye göre Birleşik Devletler, Hollanda'ya göre İngiltere ve Venedik'e göreyse Hollanda daha geniş bir mekân demektir- göç etme yoluyla sermayeye durgunluktan kaçma olanağı sağlayan bir sistem olarak görür; bu yeni mekânda sermayenin genişletilmiş ölçekte yeniden üretimi devam edebilecektir. (...)" (s. 95) Ancak, Schumpeter'in devrim evresi ve devrimin yarattığı sonuçların soğurulması evresi olarak ayırdığı kapitalist yaratıcı yıkım sürecinin ekonomiyi yeni kanallara taşıyan bütün ticari inovasyonları içerdiği fikrini esas alarak söz konusu mekânsal kaymaların bu çerçevede görülebileceğini ileri sürer (s. 96-97). Sermaye ve gücün sonsuz birikiminde ifade bulan Avrupa kalkınma yolunun iki eğiliminden biri sistemik olarak yarattığı aşırı birikim krizlerinin uzun finansal genişleme yaratmasıdır, bu eğilim, Schumpeter'in sözleriyle, ekonomik sistemi yeni kanallara zorlamak için gerekli olan ödeme araçları sağlamaktır. İkinci eğilim ise devletlerin akışkan sermayeyi kendilerine çekme rekabetidir. Bu eğilim, kapitalizm, büyük sanayi ve militarizm arasındaki ilişkiyi ortaya koymada kilit önemdedir (s. 101-102). Özetle, çalışmanın ilk

bloğunu oluşturan kuramsal inşa iki ayrı kalkınma patikasını açığa çıkaracak bir kavramsal bütün oluşturma çabası olarak düşünülebilir.

ABD hegemonyasının düşüşünü ele alan izleyen iki blok, Avrupa'dan dünyaya genişleyen kapitalist sistemin sonsuz sermaye ve güç biriktirme niteliği temelinde iktisadi ya da finansal ve siyasal çözümlüğüne odaklanmaktadır. İktisadi çözümlüğü, yeni birikim devresinin özgünlüklerinin keşfini garantilemek için, bir yüzyıl önce Britanya birikim devresinde yaşanan 1873-1896 sinyal krizi ile Vietnam Savaşı sonrası 1973-1993 müzmin durgunluk dönemi sürekli karşılaştırılarak çözümlenmektedir. Aslında bu çözümlüğü bir yerde Brenner'ın temelde ABD ekonomisine odaklanan, küresel türbülansı incelediği uzun yıllara yayılan entelektüel çabasıyla bir hesaplaşmadır. Yirminci yüzyıl sonu ve yirmi birinci yüzyıl başında ABD hegemonyasının yaşadığı askeri, dolayısıyla siyasal başarısızlıkları konu olan üçüncü blokta, kitabın tümünde muhafaza edilen yapısal çözümlüğü -ele alınan gelişmelerin yakın geçmişte vukuu bulmasından da kaynaklanabilir- sürdürüldüğü söylenemez. Üçüncü kısmın son bölümünde sonsuz sermaye ve güç birikiminin birlikte bir analizine girilmektedir. Bu bölümde Arrighi, *Uzun Yirminci Yüzyıl* başlıklı çalışması ile ortaya koyduğu kuramsal iddiasını yineler ve ABD hegemonyasının düşüşünün özgünlüklerine David Harvey'in eseri ışığında tanıklık etmeye çalışır.

Brenner, 1950'den 1960'a dek yaşanan ekonomik genişleme dönemini takip eden 1965-1973 arasında yaşanan kârlılık krizi kaynaklı ekonomik gerilemeyi eşitsiz gelişmeye bağlıyor. Brenner için eşitsiz gelişme, kapitalist gelişmede ağır kalanların liderlere yetişmeye çalıştıkları ve en sonunda bunu başardıkları süreçtir ve ABD hegemonyasının kurumsallaşmasını takiben ortaya çıkan, sistemik türbülans yaratma kapasitesine sahip olmuş bu nitelikte iki ülke vardır: Almanya ve Japonya. ABD'li imalatçılar rekabete üretim maliyetlerini ve tatminkâr kâr oranları içeren fiyatları düşürerek, ücret maliyetlerinin artışı baskılayarak, fabrika ve ekipmanlarını yenileyerek karşılık verdiler. Ancak ABD için rekabetin en etkili silahı doların devalüe edilmesi olmuştur (s. 110-111). 1970'lerin başındaki istikrarsızlığın çözümlüğü için başvuru sıkı para ve maliye politikaları ile zora giren ekonomik aktivite gevşek kredi politikaları ile iyileştirilmeye çalışılınca, spekülâtif sermaye dolardan kaçmıştır, 1973'e gelindiğinde bu durum sürdürülemez bir hal almış ve dolar devalüe edilmiş, sabit döviz kuru terk edilip dalgalı kura geçilmiştir. Doların mark ve yen karşısında sürekli değer kaybetmesi, Brenner'a göre, nispi maliyetlerde bir terse dönüş yaratmış, imalat sanayiinde kârlılık, yatırım artışı ve emek üretkenliği yeniden söz konusu olmuş, ABD dış ticaret dengesi fazla vermeye başlamıştır. Alman ve Japon imalatçılar ise eski kârlılıklarını sürdürülemez hale gelmişlerdir. Böylelikle küresel düzeydeki kârlılık krizi başlıca kapitalist ülkeler arasında daha eşit dağılmış hale gelmiştir (s. 112-113). Brenner, 1993'e

kadar kârlılık krizinin çözüme kavuşturulmamasını, söz konusu sanayi kollarından çıkışın büyük zararlara neden olmasına bağlar. Sektörlerden çıkamayış maliyetlerin düşürülmesi için teknik yenilikleri zorunlu kıldığı için aşırı üretim ve aşırı kapasite sorunu kendini yeniden üretmiştir (s. 114). Kârlılık krizinin bir çözümü sermayenin ucuz işgücü ile yüksek teknolojiyi birleştirme çabası olmuştur; bu çözüm, üretimin az gelişmiş ülkelere kaymasına neden olmuştur. Bir başka çözüm ise, paranın devalüe ve revalüe edilmesidir. Bu dönemde üç büyük çaba söz konusudur: Amerikan dolarının 1970'lerdeki devalüasyonunu terse çeviren Reagan-Thatcher monetarist devrimi, doların değer kaybetmesi sürecini yeniden başlatan 1985 Plaza Anlaşması ve doların devalüasyonunu terse çeviren 1995 tarihli ters Plaza Anlaşması (s. 115). Plaza anlaşmaları sırasıyla krize giren ABD ve Japon ekonomilerinin kurtarılması operasyonlarıdır. Arrighi'nin bütün bu kriz sürecine ilişkin ufuk açıcı bir iddiası, 1970'lerin sonuna gelindiğinde ABD'nin uyguladığı genişlemeci politikaların (federal açıklar, gevşek para politikası, serbest dolar kuru) sınırlarına ulaşmış olmasıdır. Bu zaman zarfında uygulanan Keynesgil politikaların zararı, aşırı üretim ve aşırı kapasiteyi süregenleştirerek, bir kârlılık çerçevesinin inşasını getirecek iktisadi çöküntüyü mümkün kılmamasıdır (s. 116). Brenner'ın çözümlemesinin geriye kalan kısmı, ters Plaza anlaşması ile ABD'ye akmaya başlayan sermayenin yarattığı finansal genişlemenin ABD'yi ne yolla muazzam derecede borçlu hale getirdiğini konu edinmektedir. Arrighi'nin Brenner'ın çözümlemesine ayrıntılı örneklerle yönelttiği eleştirilerden biri, Brenner'ın sistemin kârlılık krizinde asıl baskılayıcı unsurun kapitalistler arası rekabet olduğu iddiasına ilişkindir (s. 130). Arrighi'ye göre, emek-sermaye çatışması Britanya hegemonyasının hem sinyal krizi sonrasında hem de ölümcül krizi sonrasında etkili olmuştur: Militan bir işçi hareketi her iki savaşın arifesinde yükseldi, savaşlar esnasında geçici olarak geriledi, savaşlar bittikten sonra da büyük bir patlama yaptı. Rus Devrimi Birinci Dünya Savaşı'nın o yükselen militan işçi hareketi sırasında gerçekleşti; İkinci Dünya Savaşı'nın yarattığı dalga ise komünist rejimlerin Doğu Avrupa, Çin, Kuzey Kore ve Vietnam'a dek yayılmasına tanık oldu (s. 133). Dikkate değer bir başka husus da 1968-1973 arası dönemin bir ücretlerde patlama dönemi olmasıdır. Bu dönem, kârlılığı aşağı çekme yönünde sistemik bir basınç uygulamanın yanında, kapitalistler arası rekabetin seyri üzerinde de etkili oldu Arrighi'ye göre (s. 134). Arrighi Brenner'ın çözümlemesinin bir eksikliğini de sadece üç büyük ekonomik bloğa odaklanması olarak tespit eder; Güney'i dikkate almaması olarak bir başka deyişle. Güney'in katma değer yaratmada zaman içinde yükselmesini, keza Kuzey'in gerilmesini dikkate almayan Brenner, şiddetlenen rekabet olgusunun en dinamik öğelerinden birini gözden kaçırmaktadır (s. 140). Aslında daha genel bir bakış açısından dikkate

alınmayan husus, bloklar arası güç mücadelesidir, bu mücadelenin harcamalarda yarattığı genişlemenin getirdiği sıkıntılardır (s. 142). Arrighi, ABD hegemonyasının asıl sorununun, Britanya hegemonyası ile karşılaştırıldığında Hindistan gibi bir askeri ve finansal rezervi olmaması olduğu iddiasındadır (s. 145-146). Bu durum, ABD hegemonyasını, kendisinin yürütmek ve finanse etmek zorunda olduğu operasyonlara mecbur etmiş, sonunda da ortaya çıkan askeri başarısızlıkları ve finansal sıkıntıları birer açmaz olarak kendisine dayatmıştır. Bu, küresel ekonomide yaşanan bunalıcı finansallaşmanın önemli bir ayağı iken, ötekisi ise sürekli rekabet halinde firmaların varlıklarını likit hale getirme zorunluluğudur (s. 150). 1990'larda kârlılıkta gözlenen artışın, bir nedeni 1980'lerdeki enflasyonist ortamın işçileri 1990'larda enflasyonla mücadele programlarından medet ummaya itmesi, bir diğer nedeni ise ABD ekonomisinin finansallaşmadan her yönüyle istifade etmeye başlamasıdır (s. 156). Fakat Arrighi, bu yükselişi çöküş öncesi bir çeşit *belle epoque* olarak alır.

Analizin bir sonraki durağı, Gramsci'yi takiben yapılan bir hegemonya tanımı ve bunun yalın güç kullanımından farkının ortaya konmasıdır. Hegemonya krizleri, uzun zaman dilimlerinde bir şekilde çözüme kavuşturulan sinyal krizleri ve hegemonyanın sonunu getiren ölümcül krizler olarak ayrıştırılmıştır (s. 158-159). Kendisini toplumsal niteliği haiz sistemik kurumsal düzenlemelerde gösteren ABD hegemonyası, Sovyet gücünün sınırlandırılması, bu doğrultuda dünya parası ve askeri gücü üzerinde ABD denetiminin sağlanmasına dayanır (s. 159-160). Bu açıdan Arrighi'nin hegemonyanın çözümlüğüne ilişkin tartışmada, örneğin Brenner'den farklı olarak, bu hususları bir amalgam oluşturuyorlar gibi ele almasında büyük tutarlılık vardır. Arrighi'nin ABD devletini bir savaş-refah devleti olarak görmesi de bu çerçevede anlam kazanıyor. Örneğin Vietnam Savaşı yenilgisinin maliyetlerinin ABD'yi sürüklediği finansal kriz uluslararası para sisteminin çöküşüne neden olmuştur (s. 163). Bütün bu iktisadi çöküş çözümlenmesinin, kendi çözümlemesinin Brenner'inkinden farkını ortaya koymak suretiyle Arrighi'yi getirdiği nokta, onun kârlılık krizini hegemonya krizinin bir vechesi olarak yorumlaması ve kapitalizmin kârlılık ve hegemonya krizine verdiği tepkinin sermayenin finansallaşması olarak görmesidir (s. 169). Hegemon Batı, bunları deneyimlerken, Doğu Asya'da, artan uluslararası rekabetin gerekli kıldığı küçük işletmeler temelinde pazara dayalı büyüme patikasında ilerleyen ekonomiler refah artışının, maddi genişlemenin odağı olmaktadır.

ABD'nin, Britanya'nın durumunda olduğu gibi, kendini askeri ve finansal olarak besleyen bir güce sahip olmaması, dış borçlarını, cari açığını muazzam derecede arttırmıştır (s. 202). İktisadi ve siyasi açıdan tökezleyen hegemonyanın bu krizinden bir çıkış yolu da saldırganlaşmaktır; Arrighi'ye göre bu

ihimal de denenmiştir, fakat kaybedilmiştir. Sonuçta, artan dış borçlarla Doğu Asya merkez bankalarına çok daha bağımlı hale gelinmiştir. Ancak ilginç bir biçimde, alınan borcun meblağı, bu kez de tersten bir bağımlılık ilişkisi yaratmıştır: ABD zarar görecektir, herkes zarar görecektir. Bununla birlikte, Avro'nun dolara karşı güçlü bir alternatif olarak ortaya çıkması manzarayı bir hayli muğlâklaştırmaktadır (s. 209-210). Yine de Arrighi, 2000'lerde düşen doların 1970'lerde düşen dolara nazaran, ABD hegemonyası açısından çok daha ciddi bir krize işaret ettiği iddiasındadır (s. 211). Söz konusu kriz, ABD'nin Harvey'in mülksüzleştirme yoluyla birikim kavramı ile ifade ettiği finansal saldırganlığa yönelmesini getirmiştir. Çözümlemesinin bu aşamasında Arrighi, ABD'nin emperyal tutumunu Harvey'in mekânsal üretim nosyonu üzerinden değerlendirir. Söz konusu emperyal tutum sermayenin değerlendirme sorununun zorunlu kıldığı mekânsal kaymaya gösterilen bir tepkidir. Harvey'e göre Çin, süregiden aşırı birikim krizine etkili bir mekânsal sabit olabilecek en ümitvar yerdir (s. 227). Bu iddia, Arrighi'nin Marx'ın sermayenin genel formülünü (Para-Meta-Para') uyguladığı "dünya" ölçeğinde kapitalist sermaye birikiminin mekânsal kayma eğiliminin tekrarı öngörüsüne götürecektir düşünürü; öngörülerindeki muazzam temkinlilikle birlikte... Kârlılık krizleri derinleştikçe tanık olunan finansallaşma, birikimin finansal muameleler yoluyla yapılmasıdır. Ancak mekânsal sabitenin değişmesi, finansallaşmanın da çare olmadığı değerlendirme sorununu çözer. Arrighi'nin en can alıcı tespiti, bütün bu süreçlerin öznelinin hükümet-büyük sermaye grupları bloku olmasıdır (s. 237-238). Bununla birlikte, bu öznelin yapısalılıklara işaret ettiği iddia edilemez; her birikim devresinde sonsuz güç ve sermaye birikiminin biçim ve aktörleri farklılıklar arz eder (s. 242). Bu bapta Arrighi'nin çözümlemesinin özgünlüğü, kaçınılmaz bir biçimde mekânsal olacak kapitalist birikimi teritoryalite kavramı etrafında yeniden anlamlandırması, mekânı yapıllaştırmasıdır. Dolayısıyla her bir birikim devresinin öznelinin mekânla ilişkilerinin niteliği birikim devresinin özgünlüklerini de belirleyecektir. Örneğin, ABD hegemonyasının özgünlüğü, iki dünya savaşı arasında burada biriken artı sermaye kullanılarak, dünya çapında bir korumanın tedarik edilmesindedir; koruma komünizme karşı olacaktır uzun süre (s. 263). Sonuç olarak, daha önce de belirtildiği üzere, ABD'nin bu maliyetli koruma işinden sistemik sıkışmalar nedeniyle feragat etmesi sermaye birikiminin tarihsel hareketinden ayrı düşünülemez.

Son blokta, Çin'in ABD tarafından kuşatılmaz yükselişi, sadece bölgesinde değil, dünyanın hemen her yerinde artan nüfuzu ve ABD'nin bu yükseliş karşısında bir bakıma çaresizliği konu edinilmektedir. Arrighi, konuya ilişkin değerlendirmelerin yetersizliğini, az sayıda istisna dışında, yaklaşımların Çin tarihini göz ardı etmelerinden, Batı tarihini ise indirgemeci okumalarından ileri

geldiğini ileri sürüyor (s. 312). Çalışma genel olarak Doğu Asya'nın özelde Çin'in iktisadi yükselişini tarihsel bir perspektiften değerlendirilmesiyle sürdürülmüştür. Avrupa kalkınma yolunun aksine Doğu Asya'da uzun bir barış döneminin yaşandığını, Avrupalı muadillerine göre Doğu Asya'nın en önemli devletlerinin çok önce ulusal birer devlet haline geldiği tespiti, Avrupa kapitalizminin temel belirleyicilerinden birinin askeri rekabet olduğu düşünüldüğünde bir hayli önemli bir tespit. Çin söz konusu olduğunda barış dönemi beş yüzyılı bulmaktadır. Bu uzun barış dönemi, Doğu Asya kalkınma yolunu savaşlarla teritoryal genişlemeden çok devlet ve ulusal ekonomi inşasına götürmüştür (s. 319-320). Bunda Doğu Asya'nın Avrupa'nın aksine kısa mesafe ticarete yoğunlaşması da etkili olsa gerek (s. 323). Çin'in pazara dayalı maddi genişlemedeki başarısı, iç ticarete öncelik veren ve kimi kez dış ticareti de yasaklayan Ming ve Qing hanedanları zamanında gerçekleşmiştir (s. 324-325). Dış ticaretin neredeyse iki hanedan boyunca sürekli yasaklanmasına rağmen, sınır bölgelerinin her taraftan merkeze eklenmesi, ulusal pazarın boyutunu arttırmakla kalmayıp imparatorluğun her köşesindeki koruma maliyetlerini de düşürmüştür (s. 330).

Doğu Asya'nın, Avrupa tarzı deniz aşırı yayılmacılığa ve silahlanma yarışına girmemesi, Çin'i ve Doğu Asya sistemini, gelişen Avrupa güçlerinin askeri saldırıları karşısında kırılğan hale getirmiştir (s. 339). Avrupalı güçlerin Doğu Asya'ya girişi, Çin ve Japonya'nın sanayileşme yörüngelerinin farklılaşmasına tanıklık etmiştir. Çin'in 1980'lerde yeniden bölgenin iktisadi merkezi haline gelmesine dek yükselen güç Japonya'dır (s. 345 ve 352). Çin'in bu tarihlerle birlikte dünya sermayesi için bir cazibe merkezi haline gelmesi, Arrighi'ye göre, işgücü rezervinin sağlık, eğitim ve özyönetim kapasitesi açısından nitelikli oluşudur. Daha da önemlisi Çin kalkınmasının asıl nedenini yabancı sermayeden ziyade yerli geleneklere dayanması olarak tespit ediyor Arrighi (s. 353) ve Smith'in pazara dayalı kalkınma için hükümetler için öngördüğü işlevin Çin reformcularının icraatında da gözlenebildiğini ekliyor: ekonomik reformların nispeten tedrici olarak gerçekleştirilmesi ve hükümetin büyüyen bir ulusal pazar ile toplumsal işbölümü arasındaki sinerjiyi teşvik etmesi (s. 359). Arrighi, Çin'de olup bitenin kapitalist çıkarların ulusal çıkarlara tâbiyet olduğu iddiasında (s. 362). Sonuç olarak, Arrighi, Çin'in yükselişinin, üzerinde yükseldiği payandalara göre başarı sayılması için erken olduğunu ifade etmektedir: Ya tüm farklılıklara saygılı bir uygarlıklar toplumu tesis edecektir ya da yeni bir siyasal kaosun merkez üssü haline gelecektir (s. 389).

Giovanni Arrighi'nin hayranlık uyandıran kuramsal serüvenin son eseri olan *ASP* ile, pekala kuramsal bir eklektizm kabul edilebilecek farklı kuramsal çerçevelerin ustaca bir araya getirilmesine tanıklık ediliyor. Kuşkusuz bunda, dâhil olduğu Dünya-Sistemleri Analizi Okulu'nun kendisine sunduğu kuramsal

çerçeve etkilidir. Bir hegemonyanın düşüşü, bir diğèrinin yükselişinin yarattığı türbölansın, incelemenin başında önerilen değerler-fiyatlar ayrımının kendini maddi yaşamın tüm somutluğu ile dayatmadığından insanlık tarafından idrak edildiğini iddia etmek zor. Bu açıdan sakınlı davranılarak Arrighi'nin iddiası kuramsal bir coşkunluk olarak telakki edilebilir.

Arş. Gör. Aydın ÖRDEK, Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Maliye Bölümü.

